

Світлана ЮЗЬО,

студентка українського відділення філологічного факультету
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(Україна, Ужгород) Yuzo2012@mail.ru

ФРАЗЕМІКА ГОВІРКИ СЕЛА СІМЕР ПЕРЕЧИНСЬКОГО РАЙОНУ ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

У статті розглянуто фразеологічні одиниці, що побутують в Ужанській долині, зокрема у говірці села Сімер. Об'єктом дослідження є сталі словосполучення, зібрані за допомогою польових записів. У результаті проведеного дослідження авторка доходить висновку про те, що говірка села багата на усталені вирази, найбільша кількість яких позначає фізичний стан людини та її поведінку.

Ключові слова: фраземіка, діалектна фраземіка, фраземіка говірки, фразеосемантичні поля.

Лит. 14.

Svitlana YUZO,

student of Ukrainian department of philological faculty
SHEU «Uzhhorod National University»
(Ukraine, Uzhgorod) Yuzo2012@mail.ru

PHRASEMIC SUBDIALECT OF VILLAGE SIMER PERECHYN DISTRICT OF TRANSCARPATHIAN REGION

The phraseological units that are prevalent in Uzhanska valley, particularly in Simer rural subdialect is analysed in the article. The research object is an idioms collection through field recordings. As a research result the author concludes that the village dialect is rich in set expressions, most of which indicate human physical state and behaviour.

Key words: phrasemics, dialectal phrasemics, subdialect phrasemics, phrasal-semantic fields.

Ref. 14.

Светлана ЮЗЬО,

студентка українського відділення філологічного факультета
ГВУЗ «Ужгородський національний університет»
(Україна, Ужгород) Yuzo2012@mail.ru

ФРАЗЕМИКА ГОВОРА СЕЛА СІМЕР ПЕРЕЧИНСЬКОГО РАЙОНА ЗАКАРПАТСЬКОЇ ОБЛАСТІ

В статье рассмотрены фразеологические единицы, которые бытуют в Ужанской долине, в частности в говоре села Сімер. Объектом исследования стали устойчивые словосочетания, собранные с помощью полевых записей. В результате проведенного исследования автор приходит к выводу о том, что говор села богат на устойчивые выражения, наибольшее количество которых обозначают физическое состояние человека и его поведение.

Ключевые слова: фраземіка, діалектна фраземіка, фраземіка говора, фразеосемантичні поля.

Лит. 14.

Постановка проблеми. Глибоке й усебічне дослідження діалектного мовлення як од-

ного з різновидів загальнонародної мови залишається актуальним завданням сучасного мовознавства. У цьому аспекті значний науковий інтерес становить діалектна фраземіка, в якій віддзеркалюється специфіка майже всіх рівнів діалекту.

Вивчення фразеологічних одиниць поглиблює наші знання про безмежний світ людини, виховує шану до особистості, слова, поповнює мовний запас своєрідними стійкими висловами, значеннями, розуміння й правильне вживання яких є показником емоційного освоєння рідного слова.

Аналіз досліджень. Той, хто професійно займається народною фразеологією, не може не захоплюватися її багатством, розмаїтістю, влучністю, дотепністю, художністю, універсальною змістовністю, адже у величезному репертуарі цих словосполук – дивовижних конкрецій думок, почуттів, смаку, досвіду – сконденсовано все життя людини, природи, суспільства.

Основним джерелом збагачення фразеології літературної мови є жива розмовна мова. Безумовно, у діалектному мовленні є стійкі словосполучення, схожі з літературними відповідниками, та ті, що характерні для фразеології лише певного говору.

За останні роки жодна галузь лінгвістичної науки не привертала до себе такої уваги українських мовознавців, як фразеологія – порівняно молода лінгвістична дисципліна, основні поняття, обсяг проблематики та об'єкт вивчення якої ще остаточно не визначені.

Вивчення фраземіки говіркового мовлення залишається й дотепер одним із важливих завдань української діалектології. Вихід за межі літературної мови та пильна увага до фраземіки діалектів дає змогу не тільки виділити одиниці різного типу, а й певною мірою вивчити взаємозв'язки на цьому рівні між літературною мовою і народними говорами, виявити загальнонародне та місцеве, з'ясувати семантичні та граматичні особливості власне діалектних фразем [4, 2].

Збиранням і дослідженням українських діалектних фразеологізмів займалися В. Лавер (діалекти карпатського регіону), М. Демський, Ю. Прадід, М. Яким (бойківські говірки), М. Олійник (гуцульські), Д. Гринчишин, Й. Дзєндзелівський (наддністрянські), Г. Аркушин (західнополіські), Г. Доброльожа (поліські, середньополіські), М. Доленко (подільські), В. Чабаненко (нижньонаддніпрянські говірки), А. Івченко, О. Плетнева (центрально-слобожанські), В. Ужченко, Д. Ужченко, І. Мілева, Р. Міняйло (східно-слобожанські і східностепові говірки) [14, 3].

Упродовж останніх десятиріч фраземіка українських діалектів стала вивчатися досить інтенсивно, незважаючи на труднощі, пов'язані зі збиранням діалектного матеріалу, опрацюванням та апробацією методів його дослідження. Цінний фраземний матеріал зафіксовано у словниках діалектної лексики (М. Онишкевич, С. Панцьо, В. Чабаненко, М. Корзонюк, А. Сизько), матеріалах до словників фразем (А. Грищенко, М. Доленко, Н. Бабич, О. Юрченко, Л. Ройзензон, С. Ройзензон, А. Івченко), регіональних фразеологічних словниках (Н. Вархол, А. Івченко, О. Юрченко, В. Ужченко) [4, 2–3]. Відзначимо студії С. Бєвзенка [1], Н. Москаленко [10], М. Демського [2], М. Доленка [3] та ін. На матеріалі українських говірок Карпатського регіону досліджуванням фраземіки займався В. Лавер [6; 7; 8; 9].

Попри те, що у цій галузі є певні напрацювання, все ж чимало явищ у закарпатській діалектній фраземіці залишаються незафіксованими і недослідженими. С. Бєвзенко зазначав, що діалектна українська фразеологія ще й досі «залишається майже поза увагою українських діалектологів» [1]. Вважаємо, що наше дослідження новаторське, оскільки фраземіка говірки села Сімер ще не була предметом цілісного дослідження.

Об'єктом нашої наукової розвідки є діалектна фраземіка. Під діалектним фразеологізмом розуміємо специфічну мовленнєву одиницю територіального діалекту (говору, го-

вірки) з локальними категоріальними ознаками та засобами їх вираження, що відсутні в літературній мові.

Отже, метою нашої статті є виявлення фразем у говірці села Сімер Перечинського району Закарпатської області та проведення паралелей із сталими літературними словосполученнями.

Виклад основного матеріалу. Діалектизми Закарпаття належать до південно-західного наріччя. Основні риси західного говору сформувалися до кінця XVI – початку XVII століття. На відміну від літературної, діалектна мова характеризується відсутністю писаних для неї правил, мінливістю своєї будови в різних частинах етнічної території, переважно усною формою вияву і відносно обмеженою сферою вживання. Наприклад, якщо порівняти словник селянина із Закарпаття або словник львів'янина, то в кожному з них можна виділити певну кількість слів і виразів, не вживаних представниками з інших територій поширення української мови.

Закарпатські говірки, як відомо, належать до системи говірок давньої формації, отже зберігають реліктові явища, архаїчні риси, але водночас містять і порівняно нові нашарування, зумовлені географічним розташуванням говіркового масиву та іншими позалінгвальними мотивами [10, 39].

Актуальність дослідження зумовлена: важливістю вивчення фраземіки ужанської говірки, а також нагальністю розширення джерельної бази фразем українських діалектів; необхідністю системного збору фразеологічного матеріалу у говірці окремого села з метою його фіксації, систематизації та наукового опрацювання. Нині актуальним для діалектологічних студій є опис усього мовленнєвого шару, тому, досліджуючи фраземіку говірки села Сімер, ми прагнули до максимального врахування фраземних фактів.

Представлений у статті матеріал – це власні польові записи, здійснені у рідному селі Сімер від корінних жителів села. Респонденти належать до різних вікових груп і соціальних категорій, із різним освітнім рівнем. Передусім це – Луплян Марія Василівна (1931 р. н.), Бобай Марія Юріївна (1935 р. н.), Мацак Ганна Андріївна (1936 р. н.), Бескид Юлія Андріївна (1955 р. н.), Зизич Марія Іванівна (1956 р. н.), Юзьо Тетяна Василівна (1975 р. н.), Делеган Андрій Васильович (1995 р. н.). Тематика фраземіки говірки села Сімер надзвичайно різноманітна, зміст її невичерпно багатий і охоплює всі сфери життєдіяльності людини (економічну, соціальну, духовну, політичну). У фраземіці говірки села Сімер є одиниці, які виражають психічний і фізичний стан людини, її емоційні реакції на різні факти та явища позамовної дійсності тощо.

Найбільше увиразнюють фраземи говіркового мовлення лексичні діалектизми, що виступають у компонентному складі часто однакових за семантикою одиниць. На відміну від тотожних фразем, сталі вислови, які протиставляються діалектизмом, побутують, як правило, у дистантних ареалах. Такі приклади виявлено в усіх досліджуваних фразеосемантичних полях (далі – ФСП).

— ФСП «Фізичний стан людини»:

1) померти: *од'кинути^u /лапки^u*. Пор. *витягти, (в)втягнути, протягнути, відкинути і т. ін.) ноги (вульг., жарт. копита)* – тс [5, 128], *відкинути ноги* – тс [13, I, 589];

2) бути голодним, голодувати: *покл'асті^u /зубы^o на /полі^uчку*. Пор. *класти зуби на полицю* – тс [5, 30; 13, IV, 176]; *го'лодни^eї, гі нес*. Пор. *голодний, як собака* – тс [5, 29; 13, IX, 430];

3) худий: *су'хи^eї, як та'ранка; кус' /т'ом тр'а'се*;

4) дуже наїстися: *на'биті^u жа'лудок*. Пор. *набивати (набити) роток (шлунок і т. ін.)* – тс [13, V, 12];

5) товстий: *тучний, як кабан; такий, як паця; такий, зі свін'а; шыршиї, зі дьовшиї;*

6) змерзнути: *зуб на зуб не попадає*. Пор. *зуб на зуб не попадає (не попадав, не попаде)* – тс [13, III, 724]; *не т'рафл'ат' зубом на зуб;*

7) бути незрячим, не помічати чогось: *сл'ипиї, як мьш;*

8) старожил: *с'тариї, зі пин'; такий, як Ганіні'гусі'; жи'вучиї, зі пес.*

— ФСП «Поведінка людини»:

1) дуже п'яний: *п'јаниї, як цап; фра'јир' у ку'фай'і;*

2) чванитися, зазнаватися: *за'дерти' нус*. Пор. *дерти (драти, задирати) носа* – тс [5, 49], *дерти (драти, задирати, задерти, задрати) носа (ніс)* – тс [13, V, 426]; *не знає, як і гово'рити'; ходи'т', як із писаны'у' ты'рбы'у'.* Пор. *носитися (панькатися і т. ін.), як з писаною торбою* – 'ставитися до кого-, чого-небудь, ніби до цінного, важливого' [13, VI, 358]; *звізда му' межі' очима;*

3) надмірно цікавитися: *сунути' с'вого' носа*. Пор. *встромляти (встромити) носа [не в своє діло]* – тс [13, I, 769];

4) бути у безвихідному становищі: *гор'батого' груб' ісп'равіт'; бити' голо'вы'у' у с'ты'овпа*. Пор. *битися головою* – 'тяжко сумувати, побиватися, сильно журитися за ким-небудь' [5, 121];

5) впертий: *с'ты'јит', як с'ты'овп*. Пор. *стояти (ставати, стати і т. ін.), як (мов, наче, неначе і т. ін.) стовп* – 'стояти нерухомо; стовпіти' [13, IV, 720];

6) вередливий: *муха го'у'ку'сила*. Пор. *муха вкусила* – тс [13, IV, 832].

— ФСП «Мовленнева діяльність людини»:

1) мовчати, замовкнути: *за'кры'оти' рот на за'мок*. Пор. *закривати (закрити) рота (рот)* – 'примушувати кого-небудь замовкнути, не давати можливості висловитися' [13, III, 164];

2) кричати: *дерти' ге'р'танку*. Пор. *горло драти (дерти)* – тс [5, 66], *дерти (драти) горло* – тс [13, II, 253];

3) встрявати в розмову: *с'таві'ті' свь'јі' пјат' ко'піјок*.

— ФСП «Психічний стан людини»:

1) відчувати страх: *во'ль'с'а му' дибом' с'тало*. Пор. *волосся [на голові] стало (встало) дибом (диба, дибки, дуба, дубом)* – тс [5, 55], *волосся стає (стало, стане) дибом (дубом)* – тс [13, I, 732]; *як воро'бок на прь'овод'і; і свь'јі' т'ін'і' бь'јіц'а*. Пор. *тіні боятися своєї (або чиеїсь)* – тс [13, X, 143];

2) сміятися: *зубь'о' ш'кірі'ті'*. Пор. *вискаляти (вишкіряти, скалити, шкірити) зуби* – 'посміхатися, осміхатися з недобрим виглядом, зневажл.' [5, 116], *скалити зуби* – тс [13, III, 724]; *либу да'вити'*;

3) сердитися, ображатися: *на'дўв'а, як пул'ка*. Пор. *надутися, як (мов, наче і т. ін.)[той] сич (індик)* – тс [5, 86], *надувся (надулася), як (мов, наче і т. ін.) сич (індик і т. ін.)* – тс [13, V, 81].

— ФСП «Стосунки між людьми»:

1) жити не в злагоді: *як пес із'мачкы'у'*. Пор. *жити (бути і т. ін.), як кіт (кішка) з собакою* – тс [13, IX, 430];

2) бажати поганого: *фрас бь'о' т'а' вз'аў; бо'дај бь'с' скис*. Пор. *бодай (щоб, нехай і т. ін.) ти (він, вона і т. ін.) скис (скисла і т. ін.)* – 'вживається для вираження досади, незадоволення тощо' [13, IX, 267];

3) спантеличити, вводити в оману когось: *заби'ваті' бакі; з'бити' з панте'лику*. Пор. *збити з пантелику (з толку)* – тс [5, 118], *збивати (збити) з пантелику (рідко з толку, діал. з пливу)* – тс [13, III, 429]; *пудри'ті' моз'ги;*

4) несподівано з'являтися: *як із туд 'землі' с'а поја'виў*. Пор. *як (мов, наче і т. ін.) з-під (з, із) землі [виросли (виринути, уродитися, виникнути)]* – тс [5, 80], *як (наче, немов і т. ін.) виросли (виринути, уродитися і т. ін.) з-під (з) землі* – тс [13, III, 557].

— ФСП «Трудова діяльність людини»:

1) ледачий: *ї'пал'ц'ом не' кине'*. Пор. *і пальцем не торкатися (не приторкатися)* – тс [5, 67], *і пальцем не торкатися (не торкнутися, не приторкатися, не приторкнутися і т. ін.)* – тс [13, VI, 25];

2) трудолюбивий: *'наше', як н'їмі'*.

— ФСП «Розумова діяльність людини»:

1) дурень: *дур'ний, гі д'вир'ї; вітор му' дује' ў голо'ві*. Пор. *вітер у голові [грає]* – тс [13, I, 687], *дур'ний, гі па'пуча; туп'ний, гі вал'анок*;

2) бути не в собі: *з'бігли'ї, гі воро'чувс'ки'ї со'мар*;

— ФСП «Соціальний стан людини»:

1) бідувати, жити в злиднях: *'бідни'ї, як це'р'кы'вна мы'ш*. Пор. *[бідний] мов (як, наче) церковна миша* – тс [5, 15; 13, IV, 722].

2) заможно жити: *ба'гати'ї, як 'циган на 'вуші; тул'ко 'маје', як 'циган блух*.

Висновки. Проаналізувавши фразеологізми говірки села Сімер, ми дійшли висновку, що 15% є локальними утвореннями а решта (85%) – з деякими лексичними варіаціями є нормою в українській літературній мові. Найбільше лексичних варіацій виявлено у ФСП «Фізичний стан людини» – 24%. На другому місці ФСП «Поведінка людини» – 18%, найменше – ФСП «Трудова діяльність людини», «Розумова діяльність людини» та ФСП «Соціальний стан людини» – по 6% кожне. Фраземи, які входять до цих семантичних полів, характеризуються яскраво вираженим емоційно-експресивним забарвленням. У фраземіці говірки села Сімер чітко простежується народний колорит. В основі фразеологізмів лежать яскраві художні засоби з їх неперевершеними можливостями.

Зауважимо, що під час спілкування жителі населеного пункту, де проводилося дослідження, не використовують під час розмови порівняльний сполучник *гі*, а послуговуються літературними відповідниками *як* чи, рідше, *ніж*. Вище вказаний сполучник ми зафіксували лише в декількох фразеологізмах, які складають 5,2%.

Дослідження засвідчує те, що зібрані фразеологічні одиниці вирізняються своєю різноманітністю. Аналізований матеріал ілюструє загальну тенденцію фраземної системи діалектної мови до багатозначності.

У цій статті міститься лише спроба представити невелику частку говіркового фраземного матеріалу, дослідження якого дасть змогу не тільки пізнати особливості говірки, а й краще збагнути багатство матеріальної та духовної культури рідного краю. Саме в цьому вбачаємо перспективу подальших наукових студій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бевзенко С. Актуальність вивчення української діалектної фразеології / С. Бевзенко // Мовознавство. – 1974. – № 2. – С. 15–19.
2. Демський М. Українські фраземи й особливості творення / М. Демський. – Львів : Просвіта, 1994. – 46 с.
3. Доленко М. Із спостережень над діалектною фразеологією Поділля / М. Доленко // Українське мовознавство. – 1975. – Вип. 3. – С. 102–107.
4. Коваленко Н. Фраземіка говірок Західного Поділля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. Коваленко. – К., 2001. – 18 с.
5. Коломієць М. Словник фразеологічних синонімів / М. Коломієць, Є. Ретушевський / [ред. В. О. Винник]. – К. : Радянська школа, 1988. – 200 с.

6. Лавер В. Фраземика українських діалектов Карпатського регіона : автореф. дис. ... докт. філол. наук : 10.02.01 / В. Лавер. – К., 1992. – 50 с.
7. Лавер В. Взаємодія української діалектної і літературної фраземіки / В. Лавер // Науково-технічна революція і сучасні процеси розвитку лексики української народно-розмовної мови : тези доп. Респуб. конф. (Ужгород, листопад, 1989 р.). – Ужгород, 1989. – С. 81–82.
8. Лавер В. Методичні поради до програми збирання матеріалів народної фразеології (для студентів I-II курсів філологічного факультету денної та заочної форм навчання) / В. Лавер. – Ужгород, 1982. – Ч. 1. – 37 с.
9. Лизанець П. Лавер Василь Іванович (до 80-річчя від дня народження) / П. Лизанець // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства : зб. наук. праць / [відп. ред. І. В. Сабадош]. – Ужгород, 2010. – Вип. 14. – С. 192–196.
10. Миголинець О. Фраземи, пов'язані з народною медициною, в українських закарпатських говірках / О. Миголинець // Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства: зб. наук. праць / [відп. ред. І. В. Сабадош]. – Ужгород, 2013. – Вип. 18. – С. 39–43.
11. Москаленко Н. Лексичні діалектизми у складі фразеологізмів української літературної мови / Н. Москаленко // Українська літературна мова в її взаємодії з територіальними діалектами. – К., 1977. – С. 179–188.
12. Скрипник Л. Фразеологія української мови / Л. Скрипник. – К. : Вища школа, 1973. – 279 с.
13. Словник української мови : В 11 т. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
14. Скоробагатко Н. Концептуалізація фразеологічного соматичного коду в східнослов'янських і східнослов'янських говірках : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Н. Скоробагатко. – Луганськ, 2009. – 20 с.

REFERENCES

1. Bevzenko S. Aktual'nist' vivchennja ukrains'koi dialektnoi frazeologii / S. Bevzenko // Movoznavstvo. – 1974. – № 2. – S. 15–19.
2. Dems'kij M. Ukrains'ki frazemi j osoblivosti tvorenja / M. Dems'kij. – L'viv : Prosvita, 1994. – 46 s.
3. Dolenko M. Iz sposterezhen' nad dialektnoju frazeologiju Podillja / M. Dolenko // Ukrains'ke movoznavstvo. – 1975. – Vip. 3. – S. 102–107.
4. Kovalenko N. Frazemika govirok Zahidnogo Podillja : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / N. Kovalenko. – K., 2001. – 18 s.
5. Kolomic' M. Slovnik frazeologichnih sinonimiv / M. Kolomic', E. Retushevs'kij / [red. V. O. Vinnik]. – K. : Radjans'ka shkola, 1988. – 200 s.
6. Laver V. Frazemika ukrainskih dialektov Karpatskogo regiona : avtoref. dis. ... dokt. filol. nauk : 10.02.01 / V. Laver. – K., 1992. – 50 s.
7. Laver V. Vzaemodija ukrains'koi dialektnoi i literaturnoi frazemiki / V. Laver // Naukovo-tehnichna revoljucija i suchasni procesi rozvitku leksiki ukrains'koi narodno-rozmovnoi movi : tezi dop. Respub. konf. (Uzhgorod, listopad, 1989 r.). – Uzhgorod, 1989. – S. 81–82.
8. Laver V. Metodichni poradi do programi zbirannja materialiv narodnoi frazeologii (dlja studentiv I-II kursiv filologichnogo fakul'tetu dennoi ta zaочноi form navchannja) / V. Laver. – Uzhgorod, 1982. – Ch. 1. – 37 s.
9. Lizanec' P. Laver Vasil' Ivanovich (do 80-richchja vid dnja narodzhennja) / P. Lizanec' // Suchasni problemi movoznavstva ta literaturoznavstva : zb. nauk. prac' / [vidp. red. I. V. Sabadosh]. – Uzhgorod, 2010. – Vip. 14. – S. 192–196.
10. Migolinc' O. Frazemi, pov'jazani z narodnoju medicinoju, v ukrains'kih zakarpats'kih govirkah / O. Migolinc' // Suchasni problemi movoznavstva ta literaturoznavstva: zb. nauk. prac' / [vidp. red. I. V. Sabadosh]. – Uzhgorod, 2013. – Vip. 18. – S. 39–43.
11. Moskalenko N. Leksichni dialektizmi u skladi frazeologizmiv ukrains'koi literaturnoi movi / N. Moskalenko // Ukrains'ka literaturna mova v ii vzaemodii z teritorial'nimi dialektami. – K., 1977. – S. 179–188.
12. Skripnik L. Frazeologija ukrains'koi movi / L. Skripnik. – K. : Vishha shkola, 1973. – 279 s.
13. Slovnik ukrains'koi movi : V 11 t. – K. : Naukova dumka, 1970–1980.
14. Skorobat'ko N. Konceptualizacija frazeologichnogo somatichnogo kodu v shidnoslobozhans'kih i shidnostepovih govirkah : avtoref. dis. ... kand. filol. nauk : 10.02.01 / N. Skorobat'ko. – Lugans'k, 2009. – 20 s.
- Статтю подано до редакції 27.02.2015 р.*